

Isejski eponimni hijeromnamon

Na Jadranu je dužnost hijeromnamona polisa Ise potvrđena na osam grčkih natpisa iz razdoblja od 4/3. do 1. st. pr. Kr. i sigurno je bila eponimno dužnosništvo. Pojam hijeromnamon imao je, prema antičkim izvorima, više značenja. Nema dovoljno podataka da se procijeni jesu li eponimni hijeromnamoni izvorno bili dužnosnici s vjerskom ili sa sudskom funkcijom. Pregled eponimnih dužnosništava u Sirakuzi, Korintu, Apoloniji, Epidamnu, Knidu, Paru i Faru pokazuje da u polisima povijesno bliskima Isi hijeromnamon nije zabilježen u eponimnoj funkciji. Epigrafski i literarni izvori bilježe eponimne hijeromnamone od 3. st. pr. Kr. u nekoliko polisa na sjeveru Arkadije, na obje obale Propontide, i na sjeveru i zapadu Sicilije. Spomen eponimnog hijeromnamona na lumbardskoj psefizmi bio bi jedan od najstarijih ili čak najstariji, što je još jedan argument koji mlađu dataciju psefizme čini uvjerljivijom. Dužnost isejskog hijeromnamona ukupno se dobro uklapa u obrazac hijeromnamona kao dorskog eponimnog magistrata potvrđenog od 3. st. pr. Kr.¹

Ključne riječi: Isa, Vis, hijeromnamon, eponimni dužnosnik, grčka epigrafijska, grčki natpisi, Grci na Jadranu

Dužnost hijeromnamona se na kamenim grčkim natpisima s istočne obale Jadrana bilježi razmjerno često, osam puta, uvijek u eponimnoj funkciji tj. kao dužnosništvo po čijem se obnašatelju nazivaju i broje godine („kad je hijeromnamon bio taj-i-taj...“). Najstarija je potvrda iz 4/3. st. pr. Kr., a najmlađa iz 1. st. pr. Kr. U literarnim se izvorima za ovaj prostor dužnost hijeromnamona uopće ne spominje. Koristeći se grčkim epigrafskim i literarnim izvorima, nastojat ćemo ustanoviti u koliko se mjeri mogu opisati hijeromnamonske ovlasti, te gdje je sve i u kojem razdoblju u grčkom svijetu ova dužnost zabilježena u eponimnoj funkciji, u nadi da će nam širi kontekst grčkoga svijeta analogijom omogućiti ponešto uvida u društveno uređenje naših grčkih gradova.

¹ Ovaj je rad razvijen iz dijela 3. poglavlja doktorske disertacije: Jelena Marohnić, *Stanovnici polisa srednjega Jadrana od 4. do 1. st. pr. Kr.* (doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, 2012), 141-146. Pod naslovom „Hijeromnamon kao eponimni magistrat“ predstavljen je u sekciji stare povijesti na IV. kongresu hrvatskih povjesničara (Zagreb, 1-5. X. 2012).

Definicija hijeromnamona

Grčka riječ *ιερομνήμων*, -ονος, ό, ili u dorskom obliku *ιερομνάμων*, doslovno bi značila „onaj koji pamti svete stvari“.² Rječnik³ donosi tri značenja: 1. predstavnik etnije ili polisa u vijeću delfske amfiktionije; 2. dužnosnik s ovlastima u svetištu; u rimskom kontekstu može biti i ekvivalent latinskoj riječi *pontifex*; 3. dužnosnik koji bilježi sudske poslove. U isejskim se primjerima posve sigurno ne radi o prvome značenju te valja razmotriti preostala dva.

Smisao „dužnosnik s ovlastima u svetištu“ prepoznat je na natpisima koji su nađeni u raznim svetištima. Sudeći po etimologiji, to je ishodišno značenje riječi, iz kojega su se razvila ostala. Na arhajskom natpisu iz Tirinta (7. st. pr. Kr.) hijeromnamoni se spominju kao dužnosnici čija je zadaća nadzirati druge dužnosnike, koji pak nadziru osobe zadužene za žrtve ljevanice.⁴ U sličnim se hramskim kontekstima hijeromnamoni spominju i kasnije, npr. u 4. st. pr. Kr. u Trezenu i Tegeji, te u 2/1. st. pr. Kr. u Tauromeniju na Siciliji.⁵ Kad Aristotel u *Politici* nabraja i opisuje hramske magistrature (1322b), ne spominje hijeromnamone.⁶ Plutarh je hijeromnemone spomenuo kao Posejdonove svećenike koji ne jedu ribu, stavljajući ovaj naziv u usta mitskoga pilskog junaka Nestora (*Plut. Quaes. Conv.* VIII, 8, 4), no čini se da je pripovijest egipatskog porijekla.⁷

2 „prav. sećajući se žertvah i drugih svetih obredah, znajući“ *Grčko-hrvatski rječnik za škole*, ur. Josip Kostić, Franjo Maiksner, Franjo Petračić (Zagreb: Hartman, 1875), s. v.

3 Henry George Liddell i Robert Scott, *A Greek-English Lexicon*, ur. Henry Stuart Jones i Roderick McKenzie, 9. izd. (Oxford: Clarendon Press, 1940), s. v. Usp. i Hugo Hepding, Hieromnemones, *RE* VIII, 1913 s. v., stupci 1490 – 1496 s. v.

4 Robin Osborne, *Greece in the Making: 1200-479 BC* (Oxford – New York: Routledge, 1996), 174; *Supplementum epigraphicum Graecum* (Amsterdam: Gieben i Leiden: Brill, od 1923; dalje: *SEG*) XXX, 380.

5 *Inscriptiones Graecae* (Berlin: Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften, od 1903; dalje: *IG*) IV, 823; *IG V* (2), 3; *IG XIV*, 423.

6 ἄλλο δ' εἶδος ἐπιμελείας ἢ περὶ τοὺς θεοὺς, οἷον ἱερεῖς τε καὶ ἐπιμεληταὶ τῶν περὶ τὰ ἱερὰ τοῦ σώζεσθαι τε τὰ ὑπάρχοντα καὶ ἀνορθοῦσθαι τὰ πίπτοντα τῶν οἰκοδομημάτων καὶ τῶν ἄλλων ὅσα τέτακται πρὸς τοὺς θεοὺς. συμβαίνει δὲ τὴν ἐπιμέλειαν ταύτην ἐνιαχοῦ μὲν εἶναι μίαν, οἷον ἐν ταῖς μικραῖς πόλεσιν, ἐνιαχοῦ δὲ πολλὰς καὶ κεχωρισμένας τῆς ἱερωσύνης, οἷον ἱεροποιοὺς καὶ ναοφύλακας καὶ ταμίας τῶν ἱερῶν χρημάτων. *Aristotelis politica*, ur. W. D. Ross, (Oxford: Clarendon Press, 1957). „Druga se vrsta službe brine o bogovima, kao hijereji i epimeleti, kojima je dužnost održavati uredne i popravljati ruševne hramove te skrbiti o ostalome što se tiče bogova. Događa se te je takva služba negdje samo jedna, kao u malim državama, dok ih drugdje ima mnogo i odvojene su od svećeništva, kao što su hijeropeji, zatim čuvari hramova i blagajnici hramskih riznica.“ Prev. J. M.; usp. i prijevod Tomislava Ladana u Aristotel, *Politika* (Zagreb: Globus – Sveučilišna naklada Liber, 1988), 215.

7 Ὑπολαβὼν δ' ὁ Νέστωρ τῶν δ' ἐμῶν ἔφη ἴπολιτῶν ὥσπερ Μεγαρέων οὐδεὶς λόγος; καίτοι πολλάκις ἀκήκοας ἐμοῦ λέγοντος, ὅτι οἱ ἐν Λέπτει τοῦ Ποσειδῶνος ἱερεῖς, οὓς ἱερομνήμονας καλοῦμεν, ἰχθῦς οὐκ ἐσθίουσιν. *Plutarchi moralia*, sv. 4, ed. C. Hubert (Leipzig: Teubner, 1938) „Nestor prihvati: 'A o mojim građanima, kao o Megaranima, ni riječi? Iako si me često čuo kako govorim da Posejdonovi svećenici u Lepti, koje mi zovemo hijeromnemona, ne jedu ribe?'“ Prev. J. M. Smatra se da je neka od Lepti zamijenjena za Lepidontopol na Nilu nedaleko od Tebe, gdje je doista postojala slična zabrana u vezi s Ozirisovim kultom. *Plutarch, Moralia*, vol. XII. (Cambridge, MA: Loeb, 1957), 469.

Nemamo nikakvih indicija bi li isejski hijeromnamoni mogli bili hramski dužnosnici, niti u kojem svetištu.

Treće navedeno značenje, „dužnosnik koji bilježi sudske poslove“, Aristotel je spomenuo i opisao u *Politici* (1321b):

ἑτέρα δ' ἀρχὴ πρὸς ἣν ἀναγράφεσθαι δεῖ τὰ τε ἴδια συμβόλαια καὶ τὰς κρίσεις τὰς ἐκ τῶν δικαστηρίων: παρὰ δὲ τοῖς αὐτοῖς τούτοις καὶ τὰς γραφὰς τῶν δικῶν γίνεσθαι δεῖ καὶ τὰς εἰσαγωγὰς. ἐνιαχοῦ μὲν οὖν μερίζουσι καὶ ταύτην εἰς πλείους, ἔστι δ' οὐ μία κυρία τούτων πάντων: καλοῦνται δὲ ἱερομνήμονες καὶ ἐπιστάται καὶ μνήμονες καὶ τούτοις ἄλλα ὀνόματα σύνεγγυς.

Druga je vlast ona kojoj pripada zapisivati privatne ugovore i sudske odluke; kod njih se moraju zavesti i pismene tužbe u privatnim stvarima i donošenje predmeta na sud. Ponegdje i nju dijele na više vlasti, no postoji jedna koja je nadređena svima; zovu se hijeromnemoni, epistati, mnemoni i drugim sličnim imenima.⁸

U ovom bi slučaju „svete stvari“ iz etimologije riječi značile sudske spise, koji nisu doslovno sveti, ali je zajednici bitno da im se sadržaj očuva u ispravnom obliku. Služba hijeromnamona nalikovala bi sudskom tajniku ili arhivaru. Ni za ovu funkciju u Isi nemamo nikakvih indicija.

Eponimna dužnosništva

No, koje god bilo početno značenje, isejski se hijeromnamon svaki put spominje na početku natpisa, u formuli datacije, u obliku ἐπὶ ἱερομνάμονος („kad je hijeromnamon bio“, „za hijeromnamona“), što znači da se po njegovu imenu određivalo koje se godine zbija događaj obilježen spomenikom. To podrazumijeva da je postojao javni popis hijeromnamona koji je sezao dugi niz godina u prošlost.

Nije svaki magistrat spomenut s prijedlogom ἐπί automatski i službeni eponim svojega polisa. U istoj se formuli mogu pojaviti npr. agonotet na početku popisa pobjednika, gimnazijarh na početku popisa efeba, predsjednik vjerskog udruženja u nekom službenom dokumentu zajednice, i sl.⁹

Aristotel eponimne magistrature u *Politici* (1322b) opisuje ovako:

8 *Aristotelis politica*; prev. J. M.; usp. prijevode Tomislava Ladana u Aristotel, *Politika*, 213, i Brune Kuntić-Makvić u Mate Suić, *Antički grad na istočnom Jadranu*, 2. izd. (Zagreb: Golden Marketing, 2003), 403.

9 Louis Robert, „Samothece. Vol. 2 part 1: The inscriptions on Stone by K. Lehmann, P. M. Fraser“, *Gnomon* 35/1 (1963), 50-79, str. 67-68; Sherk, „The Eponymous Officials I“, 256; isti, „The Eponymous Officials V“, 291-295. V. bilj. 14.

ἐχομένη δὲ ταύτης ἢ πρὸς τὰς θυσίας ἀφωρισμένη τὰς κοινὰς πάσας, ὅσας μὴ τοῖς ἱερεῦσιν ἀποδίδωσιν ὁ νόμος, ἀλλ' ἀπὸ τῆς κοινῆς ἐστίας ἔχουσι τὴν τιμὴν: καλοῦσι δ' οἱ μὲν ἄρχοντας τούτους οἱ δὲ βασιλεῖς οἱ δὲ πρυτάνεις.

Posebna je služba za prinošenje svih zajedničkih žrtava, koje nisu zakonom dodijeljene svećenicima, nego im dostojanstvo potječe od zajedničkog ognjišta. Te službenike jedni zovu arhontima, drugi bazilejima, a treći pritanima.¹⁰

Aristotel je nabrojao samo tri eponimna dužnosništva (arhonte, bazileje i pritane), no preko epigrafskih se spomenika zna za četrdesetak naziva eponimnih dužnosništava, a najčešći su arhont, demijurg, hijerej, pritan i stefanefor.¹¹ U suvremenoj se literaturi eponimnim magistratima, osim nekih temeljnih dužnosti osnovne magistrature i davanja imena godini, pridaje i da su predvodili javne procesije, prinostili i financirali javne žrtve u ime zajednice te priređivali javne gozbe.¹² Najpotpuniji popisi eponima sačuvani su za Atenu, Milet, Lind na Rodu i Tas. Za mnoge je polise teško ustanoviti koje je dužnosništvo bilo eponimno, ili jer je natpisa malo, ili jer su neki gradovi istovremeno imali više eponimnih magistratura, ili jer su zajednice ponekad s promjenom državnog uređenja mijenjale i eponimnu službu.¹³

Eponimna dužnosništva u polisima povijesno bliskima Isi

Pogledat ćemo po kojim su se magistraturama imenovala godine u Sirakuzi koja se smatra osnivačem Ise, u njezinoj matici Korintu, u obližnjoj korintskoj koloniji Korkiri (Krfu) i u korkirskim jadranskim kolonijama Apoloniji i Epidamnu, u Knidu koji je osnovao kratkotrajnu koloniju na Korčuli, kod prvih isejskih susjeda Farana i njihovih osnivača Parana, te je li moguće uspostaviti kakvu vezu.¹⁴

10 *Aristotelis politica*; prev. J. M.; usp. i prijevod Tomislava Ladana u Aristotel, *Politika*, 215.

11 Sherck, „The Eponymous Officials V“, 277-280. V. bilj. 14.

12 V. npr. Bradley Hudson McLean, *An Introduction to Greek Epigraphy of the Hellenistic and Roman Periods from Alexander the Great down to the Reign of Constantine (323 B. C. - A. D. 337)*, (Ann Arbor: Michigan University press, 2002), 309.

13 Sherck, „The Eponymous Officials I“, 256; isti, „The Eponymous Officials V“, 282-283. V. bilj. 14.

14 Clemens Gnaediger davno je obradio eponimne magistrature u grčkom svijetu (disertacija *De Graecorum magistratibus eponymis quaestiones epigraphicae selectae*, Strasbourg, 1892). Louis Robert je pisao o pojedinim problemima i namjeravao objaviti tablicu svih eponima, no nije to stigao učiniti. Veliku i temeljitu studiju „The Eponymous Officials of Greek Cities“ napisao je Robert Sherck, a objavljena je u pet uzastopnih članaka: Robert K. Sherck, „The Eponymous Officials of Greek Cities I“, *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* (dalje: *ZPE*) 83 (1990), 249-288; „The Eponymous Officials of Greek Cities: Mainland Greece and the Adjacent Islands“, *ZPE* 84 (1990), 231-295; „The Eponymous Officials of Greek Cities III: The Register: Thrace, Black Sea Area, Asia Minor“, *ZPE* 88 (1991), 225-260; „The Eponymous Officials of Greek Cities IV: The Register III: Thrace, Black Sea Area, Asia Minor (Continued)“, *ZPE* 93 (1992), 223-272; „The Eponymous Officials of Greek Cities V: Part VI: Si-

Ne zna se koja je dužnost bila eponimna u Sirakuzi u doba osnutka 733/2. pr. Kr. Diodor Sicilski (XVI, 70, 5-6) navodi da je nakon 345. g. pr. Kr., kad je Timoleont oslobodio grad Dionizijeve tiranide i uveo demokraciju, uvedena eponimna služba amfipola Zeusa Olimpijskog, i da je prvi eponimni amfipol bio Kalimen Alkadin.¹⁵ Nadalje, Diodor komentira slabljenje službe u rimsko vrijeme:

Τιμολέων δὲ παραλαβὼν τὴν νῆσον καὶ φρούρια τὰ τῷ Διονυσίῳ πρότερον ὑπακούοντα τὰς μὲν κατὰ τῆς νήσου ἀκροπόλεις καὶ τὰ τυραννεῖα κατέσκαψε, τοῖς δὲ φρουρίοις ἀπέδωκε τὴν ἐλευθερίαν. εὐθύς δὲ καὶ νομογραφεῖν ἤρξατο, τιθεὶς δημοκρατικούς νόμους καὶ τὰ περὶ τῶν ἰδιωτικῶν συμβολαίων δίκαια καὶ τᾶλλα πάντα ἀκριβῶς διέταξε, πλείστην φροντίδα τῆς ἰσότητος ποιούμενος. κατέστησε δὲ καὶ τὴν κατ' ἐνιαυτὸν ἐντιμοτάτην ἀρχήν, ἣν ἀμφιπολίαν Διὸς Ὀλυμπίου καλοῦσιν Συρακόσιοι. καὶ ἠρέθη πρῶτος ἀμφίπολος Διὸς Ὀλυμπίου Καλλιμένης Ἀλκίδα καὶ τὸ λοιπὸν διετέλεσαν οἱ Συρακόσιοι τοὺς ἐνιαυτοὺς ἐπιγράφοντες τούτοις τοῖς ἄρχουσι μέχρι τῶνδε τῶν ἱστοριῶν γραφομένων καὶ τῆς κατὰ τὴν πολιτεῖαν ἀλλαγῆς. τῶν γὰρ Ῥωμαίων μεταδόντων τοῖς Σικελιώταις τῆς πολιτείας ἢ τῶν ἀμφιπόλων ἀρχὴ ἐταπεινώθη, διαμείνασα ἔτη πλείω τῶν τριακοσίων.

Timoleont je preuzeo otok i utvrđene gradove koji su pripadali Dioniziju. Razorio je akropole i tiraninovu palaču i utvrđenim gradovima vratio slobodu. Odmah je započeo donositi nove zakone, uspostavljajući demokratsko uređenje i uredio je detaljno zakone o privatnim ugovorima i sve takvo, osobito pazeći na ravnopravnost. Uspostavio je najčasniju godišnju službu, koju Sirakužani zovu amfipolijom Zeusa Olimpijskog. Prvim je amfipolom Zeusa Olimpijskog izabran Kalimen, sin Alkidin, i otada su Sirakužani nastavili godine naslovljavati ovim dužnosnicima sve do pisanja ove povijesti i promjene državnog uređenja. Jer kad su Rimljani podijelili svoje građansko pravo sa Sirakužanima, amfipolija je postala nebitna, nakon što je potrajala više od tristo godina.¹⁶

Zasada se, dakle, ne zna sirakuški eponim prije 146. pr. Kr., pa tako niti početkom 4. st. pr. Kr. kad je vjerojatno osnovana Isa. Dionizije Stariji mogao imati svoj način brojanja godina ili produžiti onaj koji se koristio od osnutka.

Sirakuzu su osnovali Korinćani, a nije posve sigurno koji su dužnosnici u samome Korintu bili eponimni u arhajskom i klasičnom razdoblju. Postoje indicije da su se jedan od Bakhijada i kasnije tirani nazivali pritanima. U helenističkom razdoblju eponiman je bio gramatist, a pod rimskom vladavinom duoviri.¹⁷

cily," *ZPE* 96 (1993), 267-295. Koristit ćemo i dodatak Paole di Veroli „Nuovi eponimi della Sicilia ellenistica," *ZPE* 110 (1996), 309-310, te sva dostupna izdanja grčkih natpisa.

15 Sherck, „The Eponymous Officials V," 270-271.

16 *Diodori bibliotheca historica, lib. 16-18: vol. 4*, ed. Fischer, 3.izd. (Leipzig: Teubner, 1893); prev. J. M.

17 Sherck, „The Eponymous Officials I," 267.

Korintska kolonija Korkira osnovana je 733/2. ili 706. pr. Kr., korkirska kolonija Epidamno osnovana je uz pomoć Korinćana i drugih Dorana 627. ili 625. pr. Kr., a korintska i korkirska kolonija Apolonija o. 600. pr. Kr. U sva tri polisa eponimni su dužnosnici bili pritani,¹⁸ što ojačava hipotezu da su pritani mogli biti eponimni i u Korintu, pa stoga možda i u početnom razdoblju u Sirakuzi.

U Knidu je eponimni dužnosnik bio damijurg, potvrđen od 3. st. pr. Kr.¹⁹

U Paru su eponimni bili arhonti,²⁰ a za Far zasad nemamo takvih podataka. Moguće je da su Farani slijedili primjer matice.

Proizlazi da se isejski običaj imenovanja godina po hijeromnamonima ne može dovesti u vezu sa praksom ni u jednom od povijesno relevantnih polisa te da zasad ostaje usamljen.

Eponimni hijeromnamon na Siciliji

Iako nije zabilježen u Sirakuzi, eponimni je hijeromnamon na Siciliji ipak zabilježen u dva grada: u Enteli, u unutrašnjosti zapadnog dijela otoka, i u Alontiju, na sjevernoj obali.

Entela je bila grad u elimskom dijelu Sicilije, u kojem su nakon Elima živjeli Kampanci, koji su onamo dospjeli 404. pr. Kr. Primljeni su u grad, te potom ondje pobili muškarce i oženili žene (*Diod. Sic. XIV, 9, 9*). Zatim su sudjelovali u ratovima u svojem dijelu otoka, zbog čega ih Diodor Sicilski ukupno spominje desetak puta.

Godine 1980. objavljeno je osam dekreta na brončanim pločama koje su nađene na području Entele. Danas su raspršene po raznim muzejima i privatnim zbirkama, a jedna se pokazala krivotvorenom. Dvije su datirane po hijeromnamonima, a četiri po arhontima. Promjena eponima upućuje na političku promjenu ustroja zajednice, bilo privremenu bilo stalnu.²¹ Nije jasno jesu li Enteljani prešli s hijeromnamona na arhonte ili obratno.²²

Po hijeromnamonima su datirane odluke o savezništvu Entele i Gele i o savezništvu Entele i Herbite.²³ Donesene su istoga dana, a počinju formulom datacije ἐπὶ ἱερομνάμονος Λευκίου τοῦ Πακκίου „za hijeromnamona Leukija Pakijeva“.

18 Sherk, „The Eponymous Officials II“, 237 i 260.

19 Sherk, „The Eponymous Officials III“, 242.

20 Sherk, „The Eponymous Officials II, 278-279.

21 Sherk, „The Eponymous Officials V“, 268-269.

22 Gallo i Lombardo u Sherk „The Eponymous Officials V“, 269; Koh Watanabe, „The acculturation of immigrants in Sicily during the early Hellenistic period - a case from the Entella tablets,“ *Journal of Classical Studies* 43 (2005), 68-79.

23 *SEG XXX*, 1117 i 1118; Laurent Dubois, *Inscriptions grecques dialectales de Sicile: contribution à l'étude du vocabulaire grec colonial* (Rome: École française de Rome, 1989), 53-271.

Hijeromnamonovo se ime smatra grčkim,²⁴ a patronimik oskičkim.²⁵ Odluke su done-sene kad je grad ponovno naseljen nakon neke ratne katastrofe.

Ne postoji konsenzus oko datacije ploča, osim da su sve nastale otprilike u isto vrijeme. Datiraju se sve od 4. st. pr. Kr., kad su Kartažani poslali ekspediciju na Siciliju i kad je Timoleont osvojio mnoge gradove uključujući Entelu,²⁶ do 3. st. pr. Kr. i vremena I. punskog rata.²⁷ D. Knoepfler datirao ih je u razdoblje od 280. do 265. pr. Kr., a W. T. Loomis u razdoblje od 254. do 241. pr. Kr.²⁸ Druga se datacija čini nešto uvjerljivijom zbog Rimljanina Tiberija Klaudija, sina Gajeva, koji se na jednoj odluci časti kao proksen i naziva epimeletom, što je grčki prijevod za lat. *praefectus*, i bolje se uklapa u povijesni kontekst rimske kontrole nad Sicilijom.

Druga siciliska potvrda eponimnog hijeromnamona je iz grada Alontija.²⁹ Naselje se smatra polisom jer je još u 4. st. pr. Kr. kovalo brončani novac s božicom Atenom na aversu te sa prikazom sipe i legendom ΑΛΟΝΤΙΝΩΝ na reversu. Sačuvan je i novac koji su Alončani kovali u Timoleontovu savezu, s likom Zeusa Eleuterija. Očuvan je dio helenističkih zidina.³⁰

Spomenik je prvi put objavljen 1965. g. Čuva se u crkvi sv. Nikole u mjestu San Marco d'Alunzio, a datira se u 2. st. pr. Kr. Na mramornom bloku sa sivim i crvenim žilama uklesan je natpis koji počinje riječima ἐπὶ ἱερομνάμονος Σα[ν]νίω[νος τοῦ δεῖνα], „za hijeromnamona Saniona, sina ... „³¹ S druge strane kamena nalazi se drugi natpis. Oba su fragmentarna i oba su o mladićima koji su sudjelovali u utrkama s bakljama (οἱ λαμπαδισταί).

Eponimni hijeromnamon je na Siciliji zasad dakle zabilježen u manjim polisima u 3. i 2. st. pr. Kr.

Eponimni hijeromnamon na Peloponezu

Na Peloponezu eponimni je hijeromnamon potvrđen na dva proksenijska dekreta iz polisa Lusi (grč. Λουσοί) u Arkadiji. Polis je arheološki i epigrafski dobro potvrđen, a poznat je po Artemidinu svetištu. U 4. st. pr. Kr. eponimni su ondje bili damijurzi, no od 3. st. to je hijeromnamon.³²

24 Robert prema istom, 255.

25 Lejeune prema istom, 255.

26 Nenci prema istom, 253; Watanabe, „The acculturation of immigrants in Sicily „.

27 Lombardo, Gallo, Corsaro i Sherk prema Sherk, „The Eponymous Officials V“, 269.

28 Dubois, 163.

29 Paola di Veroli, „Nuovi eponimi“, 309.

30 M. H. Hansen i T. H. Nielsen, *An Inventory of Archaic and Classical Poleis* (Oxford: Oxford University Press, 2004), 190-191.

31 Giacomo Manganaro, *Sikelika: studi di antichità e di epigrafia della Sicilia greca*, (Pisa – Roma: Istituti editoriali e poligrafici internazionali, 1999) 130, sl. 137; *SEG XLIX*, 1271.

32 Sherk, „The Eponymous Officials I“, 262., Hansen i Nielsen, 516-517.

Prvi se natpis datira oko 200. (?) g. pr. Kr. Proksenom je proglašen Mnesolaj Eudamidin iz Amfise (u Fokidi), a formula datacije slijedi nakon invocacije: ἀγαθαὶ τύχαι. / [ἐ]πὶ ἱερομνάμ/[ονι] Θεόξει „Neka je s dobrom srećom! Za hijeromnamona Teokseja...“.³³

Drugi se natpis datira u 3. st. pr. Kr., a imena proksena i hijeromnamona su oštećena. Datacijska formula je također oštećena i smještena na kraj teksta: ἐπὶ ἱε[ρομνάμοσι το]/ἰς περι Δαμ[— — — τὸν?] / Ἀλεξι vac. [— — — —].³⁴

Eponimni hijeromnamon na Propontidi

Za Bizantij, megarsku koloniju osnovanu o. 660. pr. Kr., eponimni je hijeromnamon potvrđen na novcu (o. 240-220. pr. Kr.), u literarnim izvorima (*Polyb.* IV, 52, 4 za 220. pr. Kr.: ἐγένοντο διαλύσεις ἐπὶ Κώθωνος τοῦ Καλλιγείτονος ἱερομνημονοῦντος ἐν τῷ Βυζαντίῳ³⁵ „primirje je sklopljeno u godini kad je hijeromnamon u Bizantiju bio Koton Kaligitov“) i na natpisima.³⁶ Nema sigurne potvrde starije od 3. st. pr. Kr.

U bizantijskoj matici Megari eponimni je magistrat bio bazilej.³⁷ Iznescena je mogućnost da funkcija hijeromnamona u Bizantiju potječe iz starije megarske kolonije Halkedona (osnovane 685. pr. Kr.), gdje je hijeromnamon zabilježen kao dužnosnik u pratnji eponimnog bazileja.³⁸

Na proksenijskom dekretu iz Bizantija iz sredine 2. st. pr. Kr. hijeromnamon se, osim na početku u formuli datacije (ἐπὶ ἱερομνάμονος Ἑστιαίου, „za hijeromnamona Hestijeja“), pojavljuje i u jednoj ceremonijalnoj funkciji: ...στεφανῶσαι στεφάνῳ χρυσέῳ, τὸν θ' ἱερομνάμονα ποιήσασθαι τὰν ἀναγγελίαν τῶν στεφάνων ἐν τῷ[ι] ἀγῶνι τῶν Διονυσίων... „neka se (proksen) ovjenča zlatnim vijencem i neka hijeromnamon obavi proglašenje vijenaca na natjecanju tijekom Dionizijâ...“.³⁹

U carsko doba obilne su potvrde da su za eponimne hijeromnamone u Bizantiju proglašavani bogovi ili carevi ili članovi carske obitelji, tj. da su hramske ili carske blagajne snosile troškove zahtjevne ceremonijalne službe. U to je vrijeme isti magistrat

33 *IG V* (2) 394.

34 *IG V* (2) 393.

35 *Polybii historiae*, sv. 1, prir. T. Büttner-Wobst (Leipzig: Teubner, 1905).

36 Sherk, „The Eponymous Officials III“, 235-236. Demosten citira jednu bizantijsku psefizmu s datacijom po hijeromnamonu iz 341/0. (*Dem.* XVIII, 90), no smatra se da je tekst psefizme interpoliran i sastavljen tek u 2. st. pr. Kr. (Hansen i Nielsen, 917).

37 Sherk, „The Eponymous Officials II“, 252-253. U Hansen i Nielsen (str. 917) iznosi se tvrdnja da je u Megari prije helenističkog razdoblja također bio eponiman hijeromnamon i da odatle potječe naziv bizantijskog eponima. Međutim, ne citira se izvor za taj podatak, a na drugom se mjestu (str. 980) izričito navodi da hijeromnamon u Megari nije potvrđen.

38 Hansen i Nielsen, 980-981.

39 Adam Łajtar, *Die Inschriften von Byzantion* (Bonn: Habelt, 2000), br. 2.

potvrđen i u Perintu i u Selimbriji na tračkoj, europskoj obali Propontide te u Strobilu na bitinijskoj, azijskoj obali.⁴⁰

Eponimni hijeromnamon na Jadranu

Sve jadranske potvrde hijeromnamonske dužnosti zasada dolaze sa srednjodalmatinskih nalazišta. Na našim je kamenim grčkim natpisima ukupno zabilježeno osam hijeromnamona, od toga dva na Visu, pet na srednjodalmatinskoj obali i jedan na lumbardskoj psefizmi, a spomenici se datiraju od 4/3. do 1. st. pr. Kr. Za sve se obalne potvrde kao i za lumbardsku smatra da bilježe isejskog hijeromnamona, te je svih osam natpisa u ovome segmentu svojega sadržaja izvor za isejsku povijest.

U nas je najšire poznat hijeromnamon zabilježen na lumbardskoj psefizmi.⁴¹ Odmah nakon invokacije (*ἀγαθαὶ τύχαι* "neka je s dobrom srećom!") slijedi datacijska formula ἐφ' ἱερομνάμονος Πραξιδάμου Μα[- - -, "za hijeromnamona Praksidama Ma[...". Wilhelm Dittenberger je sljedeću riječ restituirao kao Μα[*χανέος*,⁴² ime mjeseca mahaneja u genitivu, te se ovo čitanje ponavlja u svim kasnijim izdanjima. Od samih početaka proučavanja psefizme prihvaćeno je da je ovaj hijeromnamon isejski na temelju spomena Isejaca u drugome retku psefizme te ukupnog povijesnog konteksta koji Isu čini daleko najvjerojatnijom maticom lumbardskoj naseobini. Pitanje datacije nije pak sasvim riješeno. Prvotnu dataciju u 4. st. pr. Kr. Duje Rendić-Miočević je na temelju vrlo uvjerljivih epigrafskih argumenata uz pomoć stručnjaka iz Francuske arheološke škole u Ateni pomaknuo u prvu polovicu 3. st. pr. Kr., no Peter Fraser ju je potom vratio nešto ranije, u 4/3. st. pr. Kr.⁴³ Potvrde eponimnih hijeromnamona diljem grčkog svijeta koje su iznesene u prethodnim dijelovima teksta datiraju se od 3. st. pr. Kr., te bi stoga ova potvrda s lumbardske psefizme zasad bila najstarija.

Isejski hijeromnamon je u formuli datacije javnog dokumenta zabilježen i na natpisu koji je nađen u Saloni, u odluci koju je Cezar donio 56. pr. Kr. u Akvileji, o problemu koji mu je izložilo tročlano tragurijsko poslanstvo.⁴⁴ Nakon tradicionalne rimske da-

40 Sherck, „The Eponymous Officials IV,” 240, 243-244, 248-249 i „The Eponymous Officials V,” 282-288.

41 Literatura o lumbardskoj psefizmi vrlo je opsežna (v. popis u Marohnić, 210.), no čitanje početka teksta u kojem se spominje hijeromnamon neupitno je od prvog izdanja: Josip Brunšmid, *Die Inschriften und Münzen der griechischen Städte Dalmatiens*, (Wien: 1898), br. 4.

42 Guilelmus Dittenberger, *Sylloge inscriptionum Graecarum*, sv. 2, 2. izd. (Lipsiae: Hirzelius, 1900), 185, br. 141.

43 Brunšmid, br. 4.; Duje Rendić-Miočević, „Zur Frage der Datierung des Psephisma aus Lumbarda (Syll. 3 141),“ *Archaeologia Iugoslavica* 6 (1965), 77-80; Peter M. Fraser, „The Family Tombstones of Issa,” *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* (dalje: *VAHD*) 84 (1991), 247-274; Peter M. Fraser, „The Colonial Inscription of Issa,” u: *L'Illyrie méridionale et l'Épire dans l'antiquité*, sv. 2, ur. P. Cabanes, (Paris: de Boccard, 1993), 167-174.

44 Mihovil Abramić, „Grčki natpisi iz Solina,” *VAHD* 47-48 (1925), 3-11; Duje Rendić-Miočević, „Prilozi etnografiji i topografiji naše obale u staro doba - Jadastini,” *VAHD* 52 (1935 - 1949 [1950])

tacije, koja se i očekuje na početku rimskog službenog dokumenta, slijedi još i lokalna, isejska datacija, relevantna jadranskim Grcima: ἐπὶ ὑπάτων Γν[αί]ου Λέντλου Μ[αρ]/κελλεῖνου καὶ Λ[ευκ]ίου Μαρκίου Φιλίπ[π]ου πρὸ ἡμερ[ῶν πέν]τε Νωνῶν [Μαρ]/τίων [ἐν δὲ Ἰοση] ἐπὶ ἱερομνάμο[νος] / Ζωπύ[ρου τοῦ — —]νος μηνὸς Ἀρ[τε] / μίτιου [— — — ἰσταμ]ένου ... „Za konzula Gneja Lentula Marcelina i Lucija Marcija Filipa, pet dana prije martovskih nona, kad je [u Isi] hijeromnamon bio Zopir, sin (...), početkom mjeseca artemitija... „. Ovaj je spomenik najmlađa potvrda isejskog eponima.

Na fragmentima drugih isejskih javnih dokumenata nije sačuvan dio koji sadrži formulu datacije.⁴⁵

Formula se pojavljuje i na početku kratkih tekstova dvaju postolja spomenika u kombinaciji s nabrojanjem drugih javnih dužnosnika te u kombinaciji s imenom svećenice. Nemamo podataka o eventualnim brončanim statuama ili posudama koje su na postoljima mogle stajati, niti se tekst referira na prigode u kojima su spomenici podizani.

Na spoliju iz Kaštel Sućurca, kamenom postolju spomenika, zapisana je datacija po hijeromnamonu i po svećenici [ἐ]πὶ ἱερομνάμονος [Ἀγ]άθωνος τοῦ Διονυσίου / [καλ] ἱερέας Δαματρίας... „za hijeromnamona Agatona Dionizijeva i svećenice Damatrije...“. Peter Fraser datirao je spomenik u 3-2. st. pr. Kr.⁴⁶

Natpis ugrađen u ženski benediktinski samostan sv. Nikole u Trogiru počinje datacijom ἐπὶ ἱερομνάμονος / Εὐάρεος / τοῦ Τειμασίωνος, „za hijeromnamona Euareja Timasionova“, a nastavlja se nizom drugih dužnosnika (petorice logista i jednoga gramateja). Datira se u 3-2. st. pr. Kr. Iako se za druge dužnosnike iznosila mogućnost da su tragurijski, a ne isejski, literatura je složna da je hijeromnamon isejski.⁴⁷

19-34; Branimir Gabričević, „Antički spomenici otoka Visa“, u: *Viški spomenici*, ur. Nevenka Božanić-Bežić (Split: Izdanje Skupštine općine Vis, 1968), 5-60, str. 17-19, br. 7; Robert K. Sherck, *Roman Documents from the Greek East: Senatus Consulta and Epistulae to the Age of Augustus*, (Baltimore: The Johns Hopkins Press, 1969), 139-142, br. 24; Louis Robert, „322. Dalmatie. Salone“, *Bulletin épigraphique*, u: *Revue des études grecques* 87 (1974), 237; Mate Suić, „Marginalije uz isejsko poslanstvo Cezaru“, *VAHD* 68 (1973), 181-194; Slobodan Čače, „Manijski zaljev, Jadastini i Salona“, *VAHD* 90-91 (1999), 57-87; Branko Kirigin, *Grčko-helenistička zbirka u stalnom postavu Arheološkog muzeja u Splitu*, (Split: Arheološki muzej, 2008), 11-12; Bruna Kuntić-Makvić i Jelena Marohnić, „Natpisi“, u: *Antički Grci na tlu Hrvatske, katalog izložbe 14. X. – 12. XII. 2010.*, ur. Jasminka Poklečki Stošić (Zagreb: Galerija Klovićevi dvori, 2010), 73-90, str. 78-79, br. A6; Marohnić, 28 i 312, br. 66.

45 Marohnić, 25-32.

46 Josip Brunšmid i Luka Jelić, „Tri nova ulomka grčkih nadpisa iz Dalmacije“, *Bullettino di storia e archeologia dalmata* (dalje: *BASD*) 20 (1897), 183-191; Brunšmid, 34, br. 32; Gabričević, „Antički spomenici“, str. 15-16, br. 5; Branko Kirigin, *Issa. Grčki grad na Jadranu* (Zagreb: Matica hrvatska, 1996) 18; *A Lexicon of Greek Personal Names* (Oxford: The British Academy, od 1987; dalje: *LGPN*) sv. III.A, *Peloponnese, Western Greece, Sicily and Magna Graecia*, edd. Peter M. Fraser, E. Matthews 1997; Cobianchi, „Iscrizioni greche“, 26-27, br. 32; Kuntić-Makvić i Marohnić, „Natpisi“, 79-80, br. B1; Marohnić, 35-36 i 318, br. 71.

47 Otto Hirschfeld i Robert Schneider, „Bericht über eine Reise in Dalmatien“, *Archaeologisch-epigraphische Mittheilungen aus Oesterreich-Ungarn* 9 (1885), 1-81, str. 6, br. 3; Frane Bulić, „Iscrizioni inedite“, *BASD* 8/1 (1885), 14-32, str. 27-28, br. 81; Hermann Collitz i Franz Bechtel, *Sammlung*

Ista je formula datacije bila jedini uklesani tekst na nekoliko spomenika. Neki su postoljia, a drugi su izgubljeni bez bilješke o obliku kamena pa ne znamo jesu li imali istu namjenu. Spomenik na postolju s takvim tekstom mogao je biti postavljen u ime čitave zajednice, pri čemu bi bilješka o hijeromnamonu bila samo datacija, no čini se vjerojatnijim da bi ga hijeromnamon podigao o svom trošku, u svoje ime i u ime čitave zajednice, da spomenikom obilježi godinu svoje službe.

U takvom je kontekstu isejski hijeromnamon zabilježen na postolju spomenika iz Ise: ἐπὶ ἱερομ[νάμονος] / Διονυ[σίου] / τοῦ Μνα[σιφώντος(?)] „za hijeromnamona Dioni[zija] Mna[sifontova?]“. Peter Fraser je spomenik datirao u 2-1. st. pr. Kr.⁴⁸

Na kamenom spomeniku iz Ise koji je izgubljen u II. svjetskom ratu, a objavljen prema bilješkama Mihovila Abramića, stajalo je ἐπὶ ἱερομνάμονος / Εὐάρεος / τοῦ Κλεεμπόρου „za hijeromnamona Euareja Kleemporova“.⁴⁹

Na izgubljenom spomeniku iz Salone objavljenom prema Carrarinim bilješkama spominjao se još jedan hijeromnamon: [ἐ]πὶ ἱερομνάμονος / [.....]τροῦ / τοῦ Διον<υ>σίου, „za hijeromnamona (...)tra Dionizijeva“.⁵⁰

Na još jednom izgubljenom spomeniku, koji se čuva u splitskoj biskupskoj palači, a objavljen je prema Bogetićevim bilješkama, sačuvana je formula datacije ἐπὶ ἱερομνάμονος / Ἀρχεβίου / τοῦ Κλεο<δ>ίκου, „za hijeromnamona Arhebija Kleodikova“.⁵¹

Sedmorici od osmorice isejskih hijeromnamona na natpisima su bili navedeni patronimici. Jednome je zbog fragmentarnosti sačuvan samo patronimik, a jednome je patronimik izgubljen. Među njima se ne mogu uspostaviti eventualni rodbinski odnosi. Nijedna od ovih osoba, ili barem istoimena osoba, nije zabilježena na nekom od srednjodalmatinskih grčkih nadgrobnih spomenika. Među njihovim osobnim imenima i

der griechischen Dialekt-Inschriften III/1: Die Inschriften der dorischen Gebiete ausser Lakonien, Thera, Melos, Kreta, Sicilien (Göttingen: von Vandenhoeck & Ruprecht, 1899; dalje: *SGDI*), 115, br. 3254; Brunšmid, 31, br. 27; Hans Krahe, *Lexicon altillyrischer Personenamen*, (Heidelberg: Otto Harrassowitz, 1929), 6; Louis Robert, „Inscriptions grecques“, *Istros: revue roumaine d'archéologie et d'histoire ancienne* 2 (1935-1936), 1-20, str. 18-20; Duje Rendić-Miočević, „Iliri u natpisima grčkih kolonija u Dalmaciji“, *VAHD* 53 (1950-51) 25-57, str. 46-47; Gabričević, „Antički spomenici“, 15, br. 4; *LGPN* III.A; Cecilia Cobiانchi, „Le iscrizioni greche dalle colonie adriatiche di Dionisio I“, *Anemos* 3 (2005), 7-88, str. 23, br. 27; Kuntić-Makvić i Marohnić, „Natpisi“, 80-81, br. B4; Marohnić, 30-31 i 308, br. 63.

48 Mladen Nikolanci, „Epigraphica Graeca nova et vetera in Dalmatia reperta“, *Diadora* 9 (1980), 205-227; str. 211, br. 4; *SEG* XXXI, 593; *LGPN* sv. III.A; Cobiانchi, „Le iscrizioni greche“, 32, br. 34; Marohnić, 31 i 244, br. 19.

49 Nikolanci, „Epigraphica Graeca“, 210-211, br. 3; *SEG* XXXI, 594; Olivier Masson, „À propos d'inscriptions grecques de Dalmatie“, *Bulletin de correspondance hellénique* (dalje: *BCH*) 114/1 (1990), 499-512, str. 504; Fraser, „The Family Tombstones of Issa“, 247-274; Cobiانchi, „Le iscrizioni greche“, 31-32, br. 33; Marohnić, 31 i 245, br. 20.

50 Nikolanci, „Epigraphica Graeca“, 212, br. 5; *SEG* XXXI, 607; Cobiانchi, „Iscrizioni greche“, 51-52, br. 65; Marohnić, 317 i br. 70.

51 *Corpus Inscriptionum Graecarum (CIG)*, sv. 2, ur. August Böckh (Berlin: Academia litterarum regia Borussiae, 1843), 984, br. 1830b; *SGDI* III, 1 3256; Brunšmid, 32, br. 29; *LGPN* III.A, 74; Marohnić, br. 75.

patronimicima pojavljuju se imena Kleempor i Timasion, koja su nosili pripadnici viših društvenih slojeva – poslanici i pokojnici komemorirani luksuznim nadgrobnim stelama, te njihovi očevi.⁵²

Zasad nema dovoljno podataka da se procijeni je li se dužnost eponimnog hijeromnamona, bilo u Isi bilo gdje drugdje, razvila od vjerske ili od sudske funkcije. Cere monijalne funkcije spomenute u Bizantiju uklapaju se u uobičajene dužnosti eponimnih magistrata.

Pri sadašnjem stanju istraživanja nema podataka kako su Isejci imenovali godine prije 3. st. pr. Kr., no sigurno je da su to od 3. do 1. st. pr. Kr. činili po hijeromnamonima.

Između Ise i drugih polisa s eponimnim hijeromnamonom – Lusi na sjeveru Arkadije, Bizantij i kasnije drugi polisi na obje obale Propontide te Alontij na sjeveru Sicilije i Entela na zapadu – zasad se ne mogu ustanoviti povijesne veze. No, sve epigrafske potvrde eponimnog hijeromnamona pisane su dorskim dijalektom i pojavljuju tek od 3. st. pr. Kr. U taj se horizont isejske potvrde i vremenski i dijalektalno dobro uklapaju.

SUMMARY

The Eponymous Hieromnamon of Issa

Hieromnamon as the eponymous official of the polis of Issa (Vis) in the Adriatic has been confirmed on eight Greek inscriptions found on the islands of Vis and Korčula and on the middle Dalmatian coast, dated from the 4/3rd to the 1st c. BC. The term 'hieromnamon' is defined and described according to Greek literary and epigraphic sources. A survey of eponymous officials in poleis historically relevant for Issaeon history (Syracuse, Corinth, Apollonia, Epidamnos, Knidos, Paros, Pharos) finds no evidence of eponymous hieromnamones. However, they have been confirmed in several Doric poleis, in northern Arcadia (Lousoi), on the both coasts of Propontis (Byzantion, and later Perinthos, Selymbria, Strobilos), and in northern and western Sicily (Alontion, Entella), from the 3rd c. BC. This would make the Issaeon example from the Psephisma of Lumbarda (SIG³ 141) the earliest known occurrence. In middle Dalmatia, the date according to Issaeon hieromnamon, besides appearing in two decrees, is also present in short inscriptions on several monumental bases, either as the whole text, or in combination with the names of other officials or a priestess. The individual officials are not mentioned in other sources, although their personal names such as *Κλεέμπορος* and *Τιμασίων* are also noted on luxury funerary stelae and as names of envoys, thus pointing to higher social classes. Although no direct historical connections can be made among the various cities with the same eponym, the Issaeon eponymous hieromnamon fits within the Doric and the chronological context of the other examples.

Keywords: Issa, Vis, hieromnamon, eponymous official, Greek epigraphy, Greek inscriptions, Greeks in the Adriatic

52 Prema podacima iz prozopografske baze u Marohnić, 52-136. V. i 178-179.